

HISTORIE ČASOPISU POLITICKÁ EKONOMIE (ČÁST III: 1963 – 1966)

Jiří ŘEZNÍK

1. Výchozí situace (Seluckého zploštění)

11. ročník PE se zaměřil na publikaci analýz nepředpokládaného a paradoxního vývoje centrálně plánované ekonomiky, tj. jejího potlačeného inflačního potenciálu, projevujícího se např. tak, že „s růstem nepotřebných zásob rostou neuspokojené potřeby“ (Kodet, 1964, s. 744). Systému řízení se přitom ekonomické proporce vyjevují „zploštěně v jedné rovině, tj. v hmotných proporcích bez ohledu na vývoj hodnoty a užitné hodnoty“ (Sokol, 1965, s. 633). Ale i z pohledu takto fungujícího systému řízení od roku 1960 se objevují potíže, vedoucí v letech 1962 – 1963 ke stagnaci produktivity práce a národního důchodu (Šik, 1966, s. 1).

Těmito procesy jsou zaskočeny strana a vláda, které přes svou „organizační a politickou práci“ (Šik, 1955, s. 71) pociťují potřebu vyvodit závěry z „trpkých zkušeností z posledních tří let“ získaných také při pohledu na diagram spotřeby elektřiny v podnicích, podle něhož „mnohde se koncentruje tato spotřeba na první směnu. V závodech ministerstva těžkého strojírenství začíná ranní zatížení od 6. hodiny, ale vrcholí kolem 9. hodiny a po 11. hodině klesá o 10 %, potom se zvýší, načež kolem 13. hodiny prudce klesá“ (Lenárt). Tyto signály zrcadlí „centru“ ten fakt, že není schopno ekonomiku efektivně ovlivňovat, takže je více přístupno uvažování o využívání zboží peněžních vztahů i o socialistickém podnikání (viz Plenární ..., 1965).

Podle úvodníku (Šimon, 1966, s. 758) „Ekonomika v usnesení XIII. sjezdu KSČ“ (č. 9) „je třeba překonat bezradnost a organizační nemohoucnost, s odvahou probíjet nové věci.“ Tento „tvůrčí přístup“ strana a vláda byly ochotny podpořit, aby nejenom mohly „kriticky tento stav posoudit“, ale mohly „řídít společenský rozvoj“ a „zdůraznit vedoucí úlohu strany.“ Tyto představy vedou k požadavku na „tvořivé rozvíjení socialistické ekonomické teorie“ (Plenární ..., 1965, srovnej též Hronovský, 1966, s. 635).

Rok 1963

R. Selucký (1963, s. 14, 11) napsal, že socialismus je „společností, založenou na zbožní výrobě“, přesto tvrdil, že akcionáři (v kapitalismu) tvoří „vrstvu neméně parazitní než kdysi středověcí baroni.“ Vlach uvažoval o přechodu k rozdělování podle potřeb (rozpočet hojnosti). Jeho úvahy jsou svědectvím míry frustrace (neuspokojené poptávky) spotřebitele na základě propočtu žádoucí úrovně vybavení domácnosti, norem spotřeby atd. „Současná produktivita kryje rozpočet hojnosti z 1/4“, a proto „by měla k dosažení rozpočtu hojnosti stačit tři desetiletí“ (s. 825) při měsíčním příjmu pro průměrnou rodinu 8000,- Kč v kupní síle r. 1963. Komunismus straší opět až za několik let: „V budoucnu malý podíl práce ve II. skupině vytvoří tolik spotřebních předmětů, že uspokojí každého člena této organizované společnosti s přehledem o disponibilním množství mrtvé a živé práce a s koncepcí svého rozvoje“ (Burešová, 1966, s. 289; viz též Šimon, 1966, s. 763).

V nakladatelství NČSAV vydal EÚ ČSAV 10 čísel XI. ročníku PE (875 stran). První číslo bylo předáno do tisku 13. 11. 1962 a vyšlo v lednu 1963, poslední číslo bylo předáno 23. 10. 1963 a vyšlo v prosinci téhož roku. Vydávání zajišťovala redakční rada ve složení: Jiří Karlík (vedoucí redaktor), Josef Brčák (zástupce), členové Vladimír Anděl, Jaromír Císař, Jaroslav Dupal, Drago Fišer, Jiří Chlumský, Vladimír Kadlec, Antonín Kerner, Zdeněk Kodet, Karel Kouba, Jaroslav Němec, Květoslav Roubal, Zdeněk Tlustý, Otakar Turek, Luděk Urban a výkonná redaktorka Taťána Olšovská. Příspěvky byly rozčleněny na Stati, Diskuse, Konzultace, Překlady, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky a dopisy a Bibliografie, informující o nových knihách a přinášející přehled zahraničních časopisů. Předplatné bylo stanoveno na 45 Kč (6 USD, 2,3,0 GBP).

PE se zaměřovala na zvyšování úrovně výzkumu. V rubrice „Konzultace“ vyšla řada článků o matematických metodách pro ekonomické výpočty (Kadlec-Vodáček). Podle redakční rady „složitost ekonomických vztahů a nároky na úroveň řídicí práce vyžadují použití vědeckých metod, včetně metod matematických“ (s. 33). Na seriál navázaly příspěvky o využití těchto metod v ekonomii (Sekerka-Popelka, Kozár, Goldmann, Bouška) a diskuse o použití matematiky v ekonomice, kterou začali Korda s Olivou (č. 4), poté pokračovala rozpravou na VŠE Praha 27. 2. 1963, které se zúčastnili Manulianc, Tenzer, Šik, Braník, Tuček, Brčák, Hájek, Kadlec. Podle závěrečného slova Šmejkal pokračování diskuse závisí na PE. Jako odpověď časopis zveřejnil příspěvky Cibulky (č. 8), Klase (č. 9) a Kýna (č. 10).

Exaktní věda formuluje zákony přesně kvantitativně, tj. matematicky. Politická ekonomie popisuje zákonitosti kvalitativně, i když jsou svou povahou kvantitativní. Díky neexaktnosti pojmů ekonomie zabředla do spekulací. Ekonomická statistika upadla do empirismu. Matematické modelování se úspěšně používá při zkoumání mikroekonomických problémů. Proti těmto tvrzením Kordy Oliva postavil tezi, že podnikové hospodářství, účetnické, organizační jevy nejsou samy o sobě ekonomické. Tzv. mikroekonomie se stane ekonomií, jakmile se propojí se společenskými jevy. Pro Olivu má útok na exaktnost politické ekonomie zásadní význam, je útokem na pracovní teorii hodnoty (Olivovo dogma): „Přesné (nepřesné) jsou předpoklady, definice, závěry a poučky, pokud jejich obsah je (není) jednoznačně vymezen, a metody, pokud k nim vedou“ (s. 299). Záměna úrovně vědy a přístupu vědeckých pracovníků k ní vede k hledání nesprávného východiska: ke snaze změnit politickou ekonomii též matematizováním. „Soudruzi postupují tak, že prohlašují svůj názor za oficiální. Odmítám-li oficiálnost v teoretických názorech, neprohlašuji, že o čemkoliv kdykoliv se dá diskutovat. Odmítáme diskusi o správnosti Marxovy teorie, že práce (společensky nutná) tvoří hodnotu zboží“ (s. 301).

V debatě na VŠE dal Korda Olivovi za pravdu v tom, že přesností lze rozumět míru shody měřené veličiny a její reálné hodnoty. Matematické usuzování dedukuje to, co je v postulátech formulovaných jinou vědou implicitně obsaženo. Podle Manuliance mírou exaktnosti je stupeň logické výstavby vědy. Ekonomie se stává exaktní vědou, protože předvídá podstatu vývoje jevů (Šik). Exaktnost umožňuje zacházet s logicky čistým pojmem jako s veličinou. Zvolením jednotky veličiny a porovnáváním lze dospět k číslu (Klas). Požadavek všestranné kvantifikace by brzdil rozvoj politické ekonomie, a to proto, že vyjadřuje zákonitosti tak obecné, že matematická formulace není možná (Kadlec). Korda se táže, zda existuje specifická metoda politické ekonomie. Podle Cibulky nejde o to uchránit v ekonomii kvalitativní stránku jakožto stránku, jež se obejde bez kvantitativních metod. Jde o uplatnění kvantitativních metod (s. 668).

Po člancích L. Marka, O. Machače, P. Ernsta, B. Kordy a P. Olivy byla tato diskuse v r. 1964 zastavena (č. 8) redakční radou. „Budeme-li uznávat pouze exaktní formulace pouček, pravidel a metod (včetně kvantitativního vymezení), nebo budeme-li žádat, aby se politická ekonomie stala vědou exaktní“ la Korda, povede

to k tomu, že ekonomie bude formulovat jen zákony, v nichž kvalitu, ale i kvantitu jevu umí vyjádřit" (Marek, s. 335). Podle Machače věda není o nic méně vědou, jestliže nepoužívá matematické metody, pokud k tomu v ní samé nedozrály podmínky (s. 339). Ernst se ptal: „V čem spočívá podstata potíží v plánovitém řízení a na základě toho i požadavky na ekonomickou vědu? Jistě nejen v nepřesném vyjádření kvantitativních vztahů, ale spíše v zanedbání působení některých ekonomických zákonitostí" (s. 347). Podle Ernsta „z nedostatků a disproporcí ve společenském výrobním procesu i vědě, vzniklých v důsledku kultu osobnosti, mezinárodní situace, kádrových nedostatků a jiných příčin, není možné dělat generalizace o nesprávnosti a nevědeckosti všeho, co bylo předtím. To je známka neschopnosti myšlení a rozhodování, která se neliší ve své podstatě od metod, vlastních kultu osobnosti" (s. 348).

Na základě Ernstovy logiky Korda připomněl: „byli likvidováni (fyzicky nebo morálně) Kondratjev, Sluckij, Vajnštejn" (s. 538). „Ze setrvačnosti trváme na indexu, který uvalil Stalin a jeho škola na tuto literaturu a kterým zlikvidoval ekonometrii. Jde mně o ekonometrii (ale nejen o ni). Je irrelevantní, zda se může ideologicky zneužít" (s. 541). „Bez matematiky je ekonomická věda odsouzena k stagnaci" (s. 540). Svědectvím jsou diskuse o plánování, jejichž ústředním bodem jsou hodnotové vztahy. „Může někdo říci, jaké důsledky bude mít obnovení, v té či oné míře, hodnotových vztahů?" (s. 541). „Čas, který uplynul od zahájení diskusí, potvrzuje, že matematické metody pronikají do ekonomie. Naší povinností je odstranit síly, které tomuto procesu stojí v cestě. Kromě neinformovanosti, nevhodných učebních programů je tu i neochota mnoha ekonomů uznat skutečnosti, které již uzrály" (s. 541). Podle Olivy jde o jev módní. „Exaktnost není jen kvantitativní" (s. 542, 544, 548). „Připouštím-li aplikaci matematiky na výrobní síly a předmětové nositele výrobních vztahů, tak ji připouštím pro politickou ekonomii!" (s. 548, 547).

Podle Olivy „jsou různé sporné problémy (zbožní výroba, peníze a úvěr aj.). Nejsem toho názoru, že by se neměl někdo označit jako dogmatik atd. Dokažte, že někdo nemá pravdu, charakterizujte jeho chyby, že jde o dogmatismus atd. Tím se ukáže, že tyto chyby patří do určitého falešného způsobu nazírání. Mnozí soudruzi orazítkují názor (že je nedialektický atd.) bez důkazů a tím chtějí získat nekritického čtenáře, popř. posluchače. Dnes je čas končit s tímto způsobem, který se používal proti ideologickému protivníku. Mnohým soudruhům (např. mně) tyto nevěcné polemiky nevadí. Je mnoho soudruhů, zejména mladých, kteří se dají odradit od toho, aby kritizovali názory, které se podávají s nárokem samospasitelů. Bojí se výsměchů, bojí se ideologické diskriminace ze strany těch, kdo mají silné hlasivky (třebas žurnalistické) a kteří takto skrývají vlastní nedostatky" (s. 554).

Redakční rada, která diskusi iniciovala, ji uzavřela komentářem, že potvrdila užitečnost použití matematiky pro řešení ekonomických problémů. Šlo v ní o hranice použití matematiky, o míru jejího přínosu. Výměna názorů trpěla abstraktností a někdy i zbytečnou ostroostí. Redakční rada si neklade za cíl diskusi uzavřít. Nepovažuje ani za účelné v diskusi pokračovat (s. 555).

Diskutující se dotkli zákona hodnoty a cen, ale též proporcionality a plánování, protože tehdy ekonomové zkoumali předmět svého zájmu s cílem nikoliv popsát „posloupnost kvalitativní stránky jevů, nýbrž dopracovat se kvantitativních charakteristik reprodukčního procesu a dát jim tvar konkrétních funkcí času, jež by byly s to sloužit k cílevědomému jednání společnosti" (Paikert, s. 15). Dle Kordy pro plné využití zákona hodnoty potřebujeme exaktní pojem hodnoty. Hodnota je určena prací společensky nutnou na její výrobu, což je v Kapitálu vyloženo kvantitativně, ne exaktně. To se týká i způsobu převodu kvalifikované práce na společensky průměrnou. Exaktní pojem hodnoty umožní zabývat se metodou jejího měření a zkoumáním reakce na odchylky ceny od hodnoty, zda bude stimulem růstu výroby či jeho brzdou. Podle Olivy Kordovo chápání ekono-

mie je povrchní, protože mluví o hodnotě a má na mysli velikost hodnoty (s. 287-294). Olivovo dogma napadl nepřímo Kýn.

Kýn uvažoval o tématu, které určí směr konkretizace Krausova a Kadlecova teorému, Kočího postulátu a Rypotova rozvinutí: Dnes se operuje pojmem optimality plánu, který přinesla matematika, kdežto před deseti lety bylo vše určeno objektivními faktory, tj. též budoucí vývoj. Objektivní podmínky určují jen hranice (omezuující podmínky), v jejichž rámci se musí plán pohybovat. Existuje množství variant plánů, mezi nimiž je nutno vybrat podle nějakého kritéria optimální plán. Zvolíme-li dvě různá kritéria, dostaneme dvě jiné trajektorie vývoje, které se budou lišit jen málo, ale po čase mohou být odchylky podstatné a nebudou se týkat jen kvantitativních produktů, ale promítnou se do společenských forem. To dává nový pohled na význam lidského rozhodování pro perspektivu společenského vývoje. Jak bude budoucí společnost vypadat, záleží v mnohém na dnešních rozhodnutích (s. 855).

Indrovy periodické potíže vedou ekonomy jak k teoretické sebereflexi, tak k bilančování výsledků a dopadů vývoje ekonomiky a jejího tzv. plánovitého řízení. Zveřejněné analýzy vesměs ve formě úvodních článků, jejichž kritičnost se graduje, se např. dotýkají:

- vývoje mezinárodní dělby mezi státy s obdobným způsobem fungování jejich ekonomik (Čížkovský) a vztahem mezi strukturou vnějších hospodářských vztahů a strukturou národního hospodářství Československa (Šedivý, Král),

- změny struktury průmyslu (měřené podílem na základních fondech) v letech 1950 – 1960, vedoucí k přesunu těžiště průmyslu na odvětví, v nichž růst produkce byl fondově náročnější, což zpomalilo růst objemu výroby připadající na 1 Kčs základních fondů. Odlišně se vyvíjela struktura průmyslu podle podílu odvětví na hrubé výrobě. Zvýšil se podíl těch odvětví, v nichž je dosahováno vyšší produkce na jednotku základních fondů a v nichž rostla účinnost nejrychleji. Změna odvětvové struktury základních fondů vedla k snížení jejich účinnosti v roce 1960 o 8,5 %. Růst průmyslové výroby kladl stále větší nároky na investice (Šrein-Tlustý, s. 189-191). Při neměnné struktuře průmyslové výroby se projevovala hyperbolická závislost měrných investičních nákladů výrobních zařízení na velikosti jejich kapacit (Schulz-Dvořáková, 1964, s. 96),

- zajišťování růstu výroby extenzivními faktory (především růstem zaměstnanosti žen, tj. použitím vtahováním množství práce), což vyvolává tlak na rozvoj potřeb v určitém směru, přičemž nejsou rozvíjeny dostatečné zdroje; to se odráží i v nerovnoměrném vývoji fondů pro zabezpečení životní úrovně obyvatelstva (Sova-Teichman),

- vývoje plánovitého řízení: „koncepce rozvoje ekonomiky, soustava řízení a její formy byly ovlivněny více subjektivními úvahami než vědeckými výpočty a důkazy. Hodnocení variant bylo odmítáno, nebylo podněcováno rozvíjení forem řízení“ (Boreš-Matějka, s. 636). „Byla-li věnována malá pozornost kvantitativní stránce proporcionality temp růstu, byla ještě méně zkoumána kvalitativní stránka proporcí, tj. zajišťování úrovně efektivnosti ve výrobě i ve spotřebě plánované proporce, výhodnosti té či oné struktury výroby“ (s. 639); využívání bilanční metody jako metody zabezpečování proporcionality trpělo nedostatky, které se „projevují napětím mezi zdroji a potřebami a podléhá se na snižování efektivnosti“ (Markvart, s. 795).

Podle Misaře jde o „hranice možností národního hospodářství, které nelze překročit ani při sebevyšší vědecké úrovni plánovací činnosti“ (s. 644), o otázku jejich všeobecnosti (s. 646). „Teorie plánování může dávat plánovací praxi metody, které by zajistily respektování vědeckých poznatků při sestavování i při realizaci plánu. Nemůže tyto poznatky vytvářet, prověřovat jejich správnost“ (s. 647). Plánování nevyčerpává ani celý rozsah hospodářské politiky, nemluvě o jiných oblastech společenské činnosti, které ovlivňují průběh reprodukce, ale leží mimo hospodářskou politiku, a tudíž i mimo národohospodářský plán (s. 649).

Pozornost v průběhu roku 1963 přitahovaly hospodářsky méně vyvinuté země (Aguirre, Holub, Ordnung, Kňákal, Pleskač, Fišer, Roubal, Delšád) a kapitalistická ekonomika: její růstový potenciál (Landa, Pavlát, Zawadzki), procesy inflace (Brůžek) a zemědělství (Staněk), méně už socialistická ekonomika: sovětské metody řízení (viz výše), experiment s ukazatelem normativní hodnoty zpracování při plánování (Geršanovskij-Glusker-Judkevič), význam zemědělství pro ekonomiku (Lipták), pracovní síly v SSSR (Sonin) a mezinárodní konference v Berlíně o vlivu socialistických států na dělnickou třídu v západní Evropě (Pavlát-Korba).

Do diskuse na téma tzv. buržoasní ekonomie, navazující na debatu o státně monopolním kapitalismu, přispěl třemi články Rumler překladem problémů marxistické ordodoxie do jazyka keynesovské teorie a naopak, tj. zjistil, že Keynesovo zkoumání nesouladu úspor a investic je totožné s Marxovým zkoumáním relativního přebytku volného kapitálu. V mikroekonomické teorii totéž učinil Kýn svým modelem plánování.

Rok 1964

V nakladatelství NČSAV vydal EÚ ČSAV 10 čísel XII. ročníku časopisu. První číslo šlo do tisku 13. 11. 1963 a vyšlo v lednu 1964, poslední číslo bylo předáno do tisku 23. 10. 1964 a vyšlo v prosinci téhož roku. Předplatné bylo stanoveno na 45 Kčs, resp. 6 USD či 2,30 GBP. Příspěvky byly rozčleněny do rubrik Stati, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Recenze, Poznámky a dopisy a Bibliografie (anotace, nové knihy, přehled zahraničních časopisů). Rubrika Konzultace byla téměř výlučně věnována meziodvětvovým bilancím (Bouška, Skolka, Kouba, Samek, Spěváček a Vepřek). V závěru Skolka prohlásil, že meziodvětvová analýza je již mírně zastaralá, že výzkum soustředí své úsilí na otázky spojené s konstrukcí mnohოდvětvových modelů růstu. „Doufejme, že nebudeme dohánět zmeškaný čas“ (s. 943).

Vydání tohoto ročníku o rozsahu 968 stran zajišťovali Jiří Karlík (vedoucí redaktor), Josef Brčák (zástupce) a další členové redakční rady: Vladimír Anděl, Jaromír Císař, Jaroslav Dupal, Drago Fišer, Jiří Chlumský, Vladimír Kadlec, Antonín Kerner, Zdeněk Kodet, Zdeněk Tlustý a Luděk Urban. Kolegium ekonomie ČSAV ukončilo její činnost a rozhodlo, že rada bude jmenována na stejné období jako vědecké kolegium. Usnesením z 5. 6. 1964 změnilo její složení: přišli Vladimír Gerloch, Milan Horálek, Antonín Chyba, Ivan Okáli a Josef Tauchman, odešel Karel Kouba, Jaroslav Němec, Květoslav Roubal a Otakar Turek. Od druhého čísla se výkonným redaktorem stal Vlastimil Klimpl. PE informovala o jmenování nového vědeckého kolegia ekonomie ČSAV, jehož předsedou zůstal Otto Šik a jako jeho členové byli např. uváděni Jiří Karlík, Miroslav Kadlec a Luděk Urban.

2. Zbožní výroba a centrální řízení

Po obdržení statí „Základní teoretické otázky zboží výroby ve státním socialistickém sektoru a centrálně plánovitého rozvoje všelidové ekonomiky“ (Vejvoda) a „Některé základní otázky zdokonalení soustavy řízení socialistického národního hospodářství“ (Komenda-Kožušník) redakční rada zorganizovala v č. 3 spolu s autory diskusi s ekonomy, kteří k tématu mají blízko (Dittert, Kodet, Hrubý, Pelikán, Brčák, Kocman, Kočtůch, Kořínek, Truhlář, Vopička, Rypota, Rohlíček, Kocanda, Suchan, Kýn). Tato diskuse pokračovala články Valenty, Truhláře, Šika a Kode-ta.

Modely (Vejvodův, předpokládající administrativně direktivní řízení, a Komendův a Kožušníkův, opouštějící direktivní řízení) se shodovaly ve využití hodnotových kategorií, na představě ekonomiky jako samoregulujícího se mechanismu (Kodet). Podle prvního návrhu by dosahování mimořádné hodnoty mělo být základem ekonomické zainteresovanosti podniku. Druhý návrh byl postaven na využití cen rovnováhy pro regulaci vztahů centrální a podnikové sféry, ukládání plánu se stane zbytečným.

Diskuse vrcholila statí Kodeta (č. 8) „Monopol a konkurence v socialistickém hospodářství“ [v návaznosti na Kýna, 1963], podle něhož v různých obdobích působil zákon hodnoty v „přetvořené podobě“, jindy „v omezeném okruhu národního hospodářství“, ztrácel „úlohu regulátora proporcí ve výrobě“, z jeho kategorií zbývaly slupky, což vylučovalo působení s ním spojených kategorií konkurence a monopolu (s. 739). „V decentralizovaném modelu řízení by mohla monopolistické tendence omezovat konkurenci“ (s. 740). Kodet výše uvedenou diskusi zavedl do realističtějšího rámce: „Centrální orgány mohou omezovat monopolní tendence připuštěním konkurence zahraničních výrobků, počínaje dovozem výrobků přes prodej deviz podnikům státem a konče povolováním obchodu se zahraničním velkým oborovým podnikům. Stát má v rukou řadu protimonopolních nástrojů, např. centrální ovlivňování cen, stanovení odvodů ze zisku nebo z hrubého důchodu, určování daní, výše úroku, poskytování úvěrů“ (s. 749).

V desátém čísle byly zveřejněny statí o hmotné zainteresovanosti jednotlivců na hospodářských výsledcích podniku (Horálek, Průša, Hronský-Baštýř-Novák), k nimž 26. 10. uspořádala redakční rada diskusi, řízenou Brčákem za účasti Beránka, Mošny, Bála, Ježka, Chýlka, Rázgy, Koše a Gottlicha, o diferenciaci mezd, jejich denivelizaci a o prosazování zásady, že podnik si musí vydělat na odměny svých pracovníků. Podle Horálka „nebezpečí krácení výdělků na úroveň zaručených mezd by pro osazenstvo podniku znamenalo podnět k účasti na řízení“ (s. 896). Podle Ježka „zaručená mzda má být hranicí, po kterou může pracovník nést hmotné důsledky hospodaření podnikového kolektivu, jehož je členem“ (s. 928).

Truhlář se ptal: „kde je realizace všelidového vlastnictví?“ (s. 427). Podnikový zájem nemůže být objasněn na základě omezenosti centrálního řízení. „Hmotný zájem zbožího výrobce má své místo jedině u družstev“ (s. 425). „Pokud je takto uvažováno o podnicích, jde o systém družstevního socialismu s jeho vlastní diferenciací, konkurencí atd. Potom je těžké mluvit o řízení národního hospodářství, a pak mám k němu negativní stanovisko“ (s. 430). Podle Šika „soudruh Truhlář si neuvědomuje, jak jeho argumentace má dogmatický charakter“ (s. 433). „Truhlář a jemu obdobní si vytvořili schéma, podle něhož buděxistuje zbožího výroba pro trh se svým tržním mechanismem nebo existuje plánovitě řízený vývoj podle společenských zájmů, při němž se výroba nemůže řídit podle vývoje trhu a vývoje důchodů závislých na realizaci zboží“ (s. 435). „O základní strukturu výroby nemůže rozhodovat bezprostřední vývoj trhu. Tak tomu není ani v kapitalismu. Výrobu pro trh je nutné prosadit jako podstatný faktor při tvorbě dlouhodobých plánů“ (s. 443-445).

Kouba zase rozvíjel představu o ekonomické teorii, zkoumající objektivní procesy, probíhající pod vědomou kontrolou lidí (s. 476-477), čímž připomněl způsob myšlení Kaigla (věda jako nástroj revoluční přeměny světa): „Naše společnost je svou sociálně ekonomickou povahou organismem s cílovým jednáním, sama vytýčuje cíle, sama si volí mechanismus své vlastní činnosti a prostředky dosažení cílů v souladu s danými i potenciálními zdroji. Socialistická společnost reguluje reprodukční proces a vytýčené ekonomické cíle uskutečňuje bez střetání protikladných tržních sil uvnitř svého společenství. O hospodářské současnosti, avšak zároveň budoucnosti, rozhodují celospolečenské orgány tím, že stanoví proporce v užití národního důchodu, jeho dělbu na spotřebu a akumulaci“ (s. 663).

Politická ekonomie zveřejnila i statě o úvěrování průmyslových podniků (Rohlíček), efektivnosti odložených (sukcesivních) investic (Šrein) a o nové ekonomické soustavě plánování a řízení v NDR (Reinhold). Dále referovala o knize S. Bála *Mzdová diferenciace a preference v československém průmyslu* (Brčák) a knize V. S. Němčinova *Ekonomiko-matematičeskije metody i modeli* (Skolka). Informovala též o požadavku Němčinova na změnu vztahů mezi plánovacími orgány a podni-

ky, na skloubení mechanismu centrálního plánování s chozrasčotní soustavou a soustavou fondů podniků. Redakční rada prokázala dobrý postřeh, neboť kolem Němčinovovy myšlenky o přechodu od soustavy „plánovaných úkolů“ k soustavě „plánových zakázek“ (chozrasčotnímu plánování) se rozvinula diskuse, jejíž přehled se stal obsahem referátu (Tíkal, 1965).

Čtenáři se dále seznámili s demograficko-ekonomickou teorií Alfreda Sauvyho (Pavlík-Švarcová), sporem o kvantitativní vymezení produktivity práce (Tlustý). Sborník *Statistika a demografie III* analyzovali Bernovský, Frejka a Strnad. Vavřejnová považovala zformulování „vztahu jednotlivých faktorů ekonomického rozvoje, jejich vhodnou kombinaci, resp. míru účasti v procesu ekonomického růstu“ za podstatu makroekonomického modelování. Nový směr zkoumání otevřel Šada statí o pojetí rezerv: „administrativnímu systému se rezervy jeví jako nežádoucí imobilizace lidských a materiálových zdrojů“ a „problematika rezerv je svázána s řízením národního hospodářství, a to vše s uplatněním zákona hodnoty“ (s. 723-727).

Platnost Kočího postulátu dokládal článek Wysockého o stabilizaci pracovních sil v Ostravsko-karvinském revíru. Službám byla věnována recenze publikací od Kontry a Kernerá. Význam dopravních nákladů při rozmísťování výrobních sil zkoumal Klusoň. Úlohu zůstatkových cen v obnově strojů rozebíral Skalný, obnovu základních fondů Šrein, změny v obsahu práce Kutta. Diskutovaly se vztahy socialistických ekonomik (Popov, Rusmich, Orlíček, Zeman), jejich vývoj (Holeček), vyrovnávání jejich úrovně (Lašek) i stav jugoslávského zemědělství (Tjaguněnko). Kaiglova doktrína se uplatnila v citaci N. S. Chruščova, že s upevňováním společné ekonomické základny světového socialismu otázka hranic se stane bezpředmětnou. „Současné období je možno charakterizovat jako přechodné období od společenství suverénních států k jednotnému světovému sdružení národů, k jednotnému socialistickému státu“ (Popov, s. 100).

Lze zde nalézt též články věnované hospodářsky méně vyvinutým zemím, jejich industrializaci (Ordnung), zemědělství (Stočes) a státnímu sektoru v Latinské Americe (Ondráček) i příspěvky věnované kapitalistické ekonomice, její integraci: evropské (Pavlát, Svobodová-Klusáková, Sládek, Kleibl) i středoamerické (Staněk), systémům národních účtů ve Francii (Lefrank), výzkumu meziodvětvových vztahů (Skolka), úloze japonského státu (Večeř), reformě zdanění v USA (Budínová), vertikální integraci v zemědělství (Choluj).

Recenzent knihy Š. Žolnaye *Aktuální problémy vzť aho v výroby a vnútorného obchodu v ČSSR* zhodnotil sarkasticky fakt, že „vztahy mezi výrobou a vnitřním obchodem za socialismu chápe autor idylicky: prohlašuje, že se projevují ve formě spolupráce. Vyslovuje se, co by měly dělat podniky, co centrum a vědecké instituce, avšak uniká mu, proč tak nečiní“ (Kraus, s. 871).

V posledním čísle je oznámeno, že od r. 1965 bude PE vydávána měsíčně, obálka a vnitřní úprava časopisu budou řešeny odlišně. Součástí každého druhého čísla bude Statistická příloha, z níž bude možné sestavit statistickou příručku s údaji, „z nichž mnohé nebyly dosud určeny k publikování“ (s. 967). Nakonec bylo avizováno otištění seriálu konzultací o vývoji teoretických názorů na otázky akumulace kapitálu a ekonomického růstu, v němž budou zhodnoceni nejvýznamnější marxističtí a nemarxističtí teoretikové z hlediska historické podmíněnosti jejich názorů.

Rok 1965

Tíkal citoval z knihy E. Benoita *Europe at Sixes and Sevens: The Common Market. The Free Trade Associations and the United States* předpověď M. Faureho z r. 1957 o možnosti vytvoření Spojených států evropských: „Žijeme v představě čtyř velmocí. Ve skutečnosti existují jen dvě – Amerika a Rusko. Zítra tu bude třetí – Čína. Závisí na vás, zda bude existovat čtvrtá velmoc – Evropa“ (s. 172).

Dle příslibu se PE stala měsíčníkem. Barva obálky se bude každým rokem měnit. Toto obměňování zůstalo zachováno do roku 1991. V Nakladatelství Československé akademie věd vydal EÚ ČSAV 12 čísel XIII. ročníku časopisu. První číslo šlo do tisku 20. 11. 1964 a vyšlo v lednu 1965. Poslední číslo bylo předáno do tisku 27. 10. 1964 a vyšlo v prosinci. Roční předplatné podle tiráže časopisu bylo stanoveno na 54 Kč (6 USD, 2,30 GBP), kupní síla koruny klesá, i když časopis při svém rostoucím rozsahu (1116 stran plus 48 stran Statistické přílohy) se relativně zlevňuje i pro československého čtenáře. Složení redakce se nemění. Redakce členila příspěvky na Stati, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky, Recenze, Anotace, přehled zahraničních časopisů a Statistická příloha (přehled). Pravidlem se stává zveřejňování seznamu autorů hlavních článků spolu s jejich pracovištěm na rubu titulního listu pod obsahem. Přehledy, Z vědeckého života a Recenze a bibliografie jsou tištěny drobnějším písmem (petitem) a rozčleněny do sloupců.

3. Brusův model socialistické ekonomiky

Z hlediska čtenářů PE nyní předběhnu tok událostí. V roce 1966 uveřejnila PE „Poznámky do diskuse o zákonu hodnoty za socialismu“ (Economista, 1965, č. 4) od W. Bruse, pojaté jako komentář k diskusi okolo jeho práce *Modely socialistického hospodářství*, který představuje teoretické odůvodnění níže uvedených návrhů na změny v centrálním řízení.

Tento Brusův příspěvek k rozvinutí Krausova teorému na základě Kočho postulátu [„plán vyžaduje takovou alokaci prostředků, aby cenové relace jednotlivých produktů (tržních cen nebo cen kalkulačních, jestliže trh ve smyslu institucionálním neexistuje) odpovídaly hodnotovým relacím, tj. relacím společensky nutných nákladů na výrobu těchto produktů“] při platnosti plánovacího teorému a velmi omezené platnosti Kýnova plánovacího modelu [„třebaže škála odchylek běžných cenových relací od relací společensky nutných nákladů pro jednotlivé produkty (či spíše skupiny produktů) musí hrát jistou roli při rozhodování o struktuře investic, těžko předpokládat, že by tyto odchylky se mohly stát hlavním ukazatelem pro alokaci investičních nákladů (z toho mj. vyplývá závěr, aby se k dispozici nižších článků hospodářství vyčlenily nevelké investiční částky na projekty s krátkým obdobím realizace; investice tohoto typu by byly do značné míry připraveny k likvidaci disproporcí, způsobujících neodůvodněné odchylky cenových relací od hodnotových relací). Pro rozhodnutí, týkající se podstatného množství investičních nákladů, určujících směr hospodářského rozvoje s cílovou strukturou spotřeby, kritéria vyplývající z rozpětí cen a výdajů v daném okamžiku jsou nedostačující“] mimo jiné ukazuje, že při jisté neprůžnosti výrobního aparátu a oddělenosti sféry domácností dochází k rozporu mezi cenami statků, pojímaných jednou jako ceny spotřebních a podruhé jako ceny kapitálových (investičních) statků, přičemž „správné určení společensky nutného nákladu [a hodnoty] vyžaduje opírat se o koncepcie alternativních nákladů a mezních veličin. V podmínkách zespolečenštění výrobních prostředků a národohospodářského plánování stává se kalkulace alternativních výdajů v rámci celého hospodářství reálnou a zároveň odráží společenská kritéria racionálnosti.“ Cílová soustava musí být v praxi korigována (s. 514) a přesunována v čase (s. 515).

Aby mohla soustava dlouhodobých cen vyplývajících z dlouhodobých plánů jednotlivců vyčerpávajícím způsobem stanovit relace cen v kterémkoliv momentu, musí působit v nějaké podobě mechanismus přelévání kapitálu, což Brus jen naznačí (podobně jako autoři níže uvedených příspěvků): „Dlouhodobé ceny, spjaté především s působením zákona hodnoty, vyznačují tendence změn. Je to málo, neboť nedává konečnou řešení. Je to mnoho, neboť orientuje k zásadnímu směru alokace zásob, zvláště investičních“ (s. 515).

Nosné téma tohoto ročníku představuje tzv. nová soustava plánovitého řízení. Ve čtvrtém čísle jsou soustředěna vystoupení ze semináře EÚ ČSAV ve dnech 15.-19. 2. 1965 (Šik, Kouba, Kodet, Komenda, Horálek, Suchan, Hejkal, Kožušník, Pleva). Při jejich zveřejnění si redakce pospíšila, neboť číslo bylo dáno do tisku 17. 2. 1965. Šik prohlásil: „Nová soustava narazí na nepochopení a má nemálo skrytých odpůrců, zejména v centrálních orgánech. Je třeba sledovat, aby její realizace nebyla opět byrokraticky karikována, a tak návrh diskreditován. Střežení ducha návrhu bude úkolem strany, marxistů, poctivých lidí“ (s. 291).

Zpočátku pod hlavičkou „K zásadám zdokonalení plánovitého řízení“ byly úvodníkové stati věnovány „řešení palčivých otázek ekonomického řízení“. Podle Kodeta „pravidla hry jsou právní normy v oblasti hospodářského práva, které musí široce vymezovat hranice, v nichž se bude rozvíjet podnikatelská iniciativa podniků, a která jsou právními zásahy státu do ekonomiky a nesmí iniciativu podniků svazovat, nesmí ji omezovat, nesmí ji deformovat“ (s. 3).

Podle Šika „nehorázně se tvrdí, že Marx zbožní výrobu odvozoval z existence soukromého vlastnictví a nechápe kategorii ‚soukromé práce‘ a její vztah ke kategorii ‚společenská práce‘“ (s. 180). Uvnitř makroekonomických plánů pomáhá trh zaměřovat podniky a obchodní organizace na výrobu konkrétního sortimentu, „takže nemůže vzniknout kapitalistická výroba; avšak jde o skutečný trh, skutečné zboží, skutečné peníze, jež jsou projevem rozporů společenské práce; tím dochází k spojení celospolečenské plánovitosti se zbožně peněžními, tržními vztahy“ (s. 290).

Kouba zastával názor, že priorita společenských zájmů je zajištěna smlouvou mezi centrem a podnikem, právními předpisy a případnými sankcemi. Nástrojem zajištění společenských zájmů a preferencí je soustředění části investic a rozhodující vliv centra na alokaci investic rozvojového charakteru (s. 296). Plánování má zejména stanovit cíle společenského rozvoje a program ekonomického a společenského vývoje. Účastníky tvorby plánu jsou spolu s centrálními institucemi podniky jako relativně autonomní články socialistické kooperace. Plán je zdrojem poznatků o vývoji ekonomiky a společnosti, neboť proces jeho tvorby a realizace je založen na rozboru tendencí vývoje techniky, výroby i společenských vztahů (s. 297).

Suchan uváděl, že úvěrová soustava ovlivňuje efektivní rozhodování podniků i utváření národohospodářských proporcí. Pomocí úvěru (provozního i investičního) je možno regulovat koupěschopnou poptávku po spotřebních předmětech i po výrobních prostředcích. Poskytováním (brzděním) úvěrů se poptávka zvýší (sníží), což souvisí s emisní funkcí úvěru (s. 336-337). Centrální znovurozdělování finančních prostředků, získaných z amortizace a odvodů, lze provádět prostřednictvím Fondu rozvoje jako finančního centra socialistických podniků a oborů jak pro nenávratné, tak návratné dlouhodobé půjčky pro úseky, pro něž úvěrová soustava není nejvhodnějším mechanismem, např. dlouhodobé a nákladné investice, výdaje na výzkum, vývoj, techniku, finanční rezerva pro nepředvídané a mimořádné potřeby hospodářství (s. 334).

Podle Hejkala se v investiční výstavbě bude uplatňovat přímé centrální řízení ve větším rozsahu než v jiných oblastech. Plánovací kategorií budou jmenovité investice, jejichž příprava a realizace budou plánovány centrálně. Direktivně bude ovlivňována oblastní proporcionalita (s. 342). U těchto investic „je však těžké počítat s uplatněním principu plné náhrady škody“ (s. 343).

Kožušník tvrdil, že „žádnými nástroji direktivního řízení není možno určit rozhodování spotřebitelů a tudíž také limitovat rozsah poptávky po jednotlivých výrobcích. Systém řízení musí zahrnovat účinný mechanismus, umožňující s maximální rychlostí přenášet signály o změnách spotřebitelské poptávky přes obchod k vý-

robě a vytvářející podněty pro to, aby obchod i výroba rychle na tyto signály reagovaly“ (s. 347). „V centrálním řízení jde o vytváření věcných a systémových předpokladů uspokojování spotřebitelské poptávky, o sledování situace na trhu a o to, aby nástroji finanční, úvěrové, daňové a cenové politiky, tvorbou a rozpouštěním centrálních rezerv a operativním usměrňováním struktury zahraničního obchodu bylo možné paralyzovat významnější poruchy tržní rovnováhy. Použití nástrojů direktivního řízení musí zůstat výjimkou, mohou se prosadit společenské zájmy formou preferování určitých zakázek před ostatními, formou limitování dodávek pro určité odběratele v situaci převahy poptávky nad nabídkou, není-li možné nebo žádoucí tuto situaci řešit úpravou cen či jinými opatřeními“ (s. 348).

Odpovědnost za úvěrovou politiku, podle názoru Kožušníka, musí nést banka, která musí mít právo dojednávat s podniky podmínky poskytnutí úvěrů, musí mít právo odmítnout úvěrování narůstajících zásob, žádat splacení úvěrů z hrubého důchodu podniků, podmínit poskytnutí úvěrů snížením zásob, zárukami nadpodnikových orgánů atp. Postavení podniků vůči bance zvýrazňuje význam jejího úvěrového monopolu, toho, do jaké míry je tento monopol slučitelný s podmínkami, které pro činnost podniků a jejich vzájemné vztahy vytváří nová soustava řízení (s. 349).

„Oblast výroby a oběhu spotřebního zboží je charakterizována rozmanitostí poptávky individuálních spotřebitelů, jejichž rozhodování nemůže být podstatněji ovlivňováno administrativními metodami“ (Kraus, s. 797). „Obranou proti zneužívání nucené zastupitelnosti je vzájemná soutěživost mezi obchodními a výrobními podniky“ (s. 798). „Převažující organizační forma by se měla udržovat silou ekonomiky, a nikoliv mocí administrativního příkazu, který nemůže nikdy dostatečně rozpoznat složité a teritoriálně rozdílné ekonomické vztahy a podmínky, a trpí proto nutně subjektivností a paušálností“ (s. 805). „Mezipodnikovou soutěživost nelze srovnávat s živelností kapitalistické konkurence. Nová soustava má nástroje k tomu, aby zamezila mrhání společenských hodnot. Tyto nástroje tvoří centrální plánování, perspektivní i krátkodobé, a centrální finanční a úvěrová politika“ (tamtéž).

Cyklus ukončila stať Vejvody, který poněkud radikálněji reformuloval předpoklady vlastního modelu: „Ekonomická samostatnost podniků znamená jejich postavení zbožních výrobců a vztahy mezi nimi jsou vztahy hodnotové. Všelidové vlastnické vztahy se realizují ve formě hodnotových vztahů mezi podnikovými kolektivy tak, jako se bezprostředně společenský charakter práce realizuje ve formě podnikově společenských prací; bezprostředně společenské určení reprodukčních souvislostí nevstupuje do rámce podnikových výrobních (technologických) procesů direktivně, ale prostřednictvím tržní poptávky“ (s. 1065).

Tempo změn ekonomického klimatu přesáhlo možnosti PE je souběžně zaznamenávat, přestože se výrobní lhůta časopisu o týden zkrátila a jeho rozsah se zvětšil o dvě čísla. Pouze je schopna opožděně je torzovitě registrovat. Při recenzování knihy (č. 7) Č. Kožušníka *Problémy teorie hodnoty a ceny za socialismu* (1964) si povzdechl Kýn, že je nevděčné publikaci posuzovat, protože „v období mezi tím, kdy kniha byla psána a okamžikem, kdy se dostala na trh, proběhl rychlý vývoj v myšlení široké ekonomické veřejnosti u nás, tj. proces zásadního přehodnocování, při němž padaly teoretické feteše jeden za druhým a máloco ze staré zásoby kategorií a pouček zůstalo nedotčeno. Paradox je v tom, že autor se o tento proces velice zasloužil, avšak v jeho důsledku se kniha nejeví tak novátorská“ (s. 694).

Rubrika Konzultace je věnována teoriím růstu, dílu Marxe (Chlumský), Luxemburgové a Bauera (Janiš), Lenina a Hilferdinga (Urban), Schumpetera (Budínová), Keynesa (Rumler), Kaleckého (Kýn), Sweezyho a Barana (Tlustý), Feldmanna, Harroda a Domara (Chlumský) a Kaldora (Rumler). Zaměření na výklad teorií růstu při-

neslo výsledek (č. 10) v náčrtu konstrukce agregátního modelu dlouhodobého růstu ekonomiky ČSSR s využitím Cobb-Douglasovy produkční funkce a modelů Harolda, Domara i Kaleckého (Tlustý-Strnad), který syntetizoval hledání adekvátnější polohy společenského řízení i poměru k standardní ekonomii. Samotný model, usilující o odpověď na otázku, co může za určitých podmínek být, tj. stanovení podmínek a předpokladů pro dosažení určitého typu budoucího rozvoje, je publikován ve stati Tlustého, podle něhož již „v této podobě, která nese i pečť tlaku potřeby znát odpověď co nejdříve, poskytl podklady pro národohospodářské úvahy. Představuje pro nás východisko pro rozvoj metodologie dlouhodobých projekcí agregátní povahy, na které musí navazovat desagregace pomocí strukturálních modelů růstu“ (s. 449).

PE v č. 1 informovala o druhé mezinárodní konferenci o kritice nemarxistických ekonomických ekonomů v Sofii 5.-12. 5. 1964, které se zúčastnila československá delegace (L. Urban, J. Seťtinský, Š. Heretik, V. Pavlát, L. Korček, J. Dančo), jejíž členové přednesli devět referátů a tři diskusní příspěvky. Přípravný výbor s přihlédnutím k aktivní účasti československých ekonomů rozhodl, že třetí konference se uskuteční v Československu.

Vnitřní diskuse na toto téma byla zahájena zveřejněním článku „Kriticky o kritice buržoazní ekonomie“ (Kýn-Müller) téměř rok po jeho zaslání redakci a po vzrušených diskusích uvnitř redakční rady a s přizvanými ekonomy. Podle autorů lze ukazovat na omezenost buržoazní ekonomie, avšak nemá smysl ji kritizovat za výběr terminologie, postupů a témat. „Oblast řešených problémů a použitých metod jsou závislé na tom, co je v dané situaci hlavním problémem pro ekonomy. Dnes je pro nás analýza trhu stejně významná jako pro buržoazii“ (s. 114). „Třídní politická omezenost neznamena vědomé zkreslování podstaty. Tím bychom buržoazním ekonomům přisuzovali schopnost poznat stav věci, zjistit, co je v jejich zájmu a falšovat teorii podle sociální objednávky. Individuálním zdrojem názorů jsou gnoseologické podněty, avšak sociální objednávka rozhoduje o rozšíření příslušných názorů“ (s. 113). Přitom s výjimkou Bljumina, Rumlera, Smetany, Sweezyho, Barana a některých polských ekonomů „většina prací pojednávajících o nemarxistické ekonomii vycházela z těchto postulátů (dogmat): 1. Buržoazní ekonomie prožívá krizi, která začala kdysi ve třicátých letech minulého století a neustále se prohlubuje; 2. Od této doby je součástí buržoazní ideologie a ztratila podstatné atributy vědy; 3. Základní starostí buržoazních ekonomů je obhajovat a přikrášlovat kapitalismus, zastírat či falšovat skutečnost; 4. Staré apologetické koncepty jsou nahrazovány rafinovanějšími koncepty, přičemž nové teorie jsou apologetičtější a reakčnější než teorie předchozí“ (s. 104).

Podle autorů „jejich kritické překonání se stává předpokladem zkvalitnění a zvědčtění kritiky“ (s. 104). „Je nutno pochopit logiku přístupu a výkladu příslušných ekonomů. Pojmy mají svůj smysl ve vzájemných souvislostech, v nich vytváří konkrétní totalitu ekonomické teorie. Budeme-li k určité teorii předem přistupovat tak, že je falešná a že ji musíme stůj co stůj vyvrátit, zabrání nám to v poznání její vnitřní logiky, a tím i smyslu jednotlivých pojmů. Jestliže někdo rozkouskuje Marshallovu teorii na jednotlivé části, které každou zvlášť srovná s předcházejícími teoriemi, dojde k závěru, že Marshall jen eklekticky spojil teorii mezního užitku s teorií výrobních nákladů a teorií tří faktorů“ (s. 111-112).

„Jedna z hlavních příčin, proč byly užitečné postupy v ekonomii zavrženy, byla, že marxistická kritika při přístupu k nim si většinou nevšímalá novosti analytických nástrojů, ale posuzovala tradiční otázky typu: z jaké teorie hodnoty se vychází atp. V dějinách ekonomie byla období, kdy se pokrok poznání neuskutečňoval obohacováním ekonomie teoriemi, poznatky, koncepty, poučkami atd., nýbrž spíše zdokonalováním a upřesňováním nástrojů a metod ekonomické analýzy“ (s. 111).

„Mechanismus kapitalistické ekonomiky se odehrává a také tedy jeví jako proces vzájemného působení komplexu ekonomických faktorů: poptávka-nabídka, zisk-mzda, úvěr-úroková míra, úspory-investice, výroba-spotřeba atd. Buržoazní ekonomové se zabývají zjišťováním a popisováním těchto vztahů, zobrazují reálné ekonomické procesy a nevymýšlejí si ideologické argumenty. Pochybujeme o všeobecné platnosti rovnice: nemarxistické = nevědecké“ (s. 107). „Teorie mezního užítu a teorie rovnováhy doznala rychlého rozvoje proto, že byla jak účinným protimarxistickým nástrojem, tak zároveň nástrojem analýzy tržních vztahů, zejména utváření poptávky“ (s. 109). „Kapitalistická ekonomika může přežít, bude-li spolehlivě fungovat. Buržoazie jako třída potřebuje mít v politické ekonomii nástroj, který by jí umožňoval analyzovat mechanismus fungování kapitalistického hospodářství, potřebuje teorii, která by mohla být aktivním rádcem v hospodářské politice“ (s. 109).

V následné debatě (viz č. 2), pořádané redakční radou 8. 12. 1964 a vedené L. Urbanem, vystoupili Roth, Dančo, Chlumský, Smetana, Šestáková, Šmejkal, Chyba, Setinský, Müller a níže citovaní účastníci. Podle Závady podmínky třídního boje se nezměnily natolik, aby to opravňovalo k anulování Marxovy teze o apologetičnosti buržoazní politické ekonomie; v diskusi mezi námi by prospělo více přesnosti a také taktu, zvláště odpovědně je nutno vystupovat před širší veřejností, na stránkách neodborných časopisů. K tomu Hiršl dodal, že smysl Marxovy teze je nutno hledat ve skutečnosti, že ekonom stojící ať již uvědoměle nebo živelně na stanovisku buržoazie není schopen pochopit kapitalismus jako historicky omezený společenský řád; bylo by nesprávné orientovat masové konzumenty ekonomické literatury na buržoazní ekonomii jako zdroj poznání kapitalistického světa. Naproti tomu podle Budínové je u nás neschůdné přiblížit nemarxistické ekonomie ekonomické veřejnosti, protože jejich terminologie a způsob vyjadřování jsou nám vzdálené. Avšak západní literatura je podnětná pro zkoumání povrchových jevů zbožní ekonomiky, např. učebnice P. Samuelsona obsahuje bohatství různých nástrojů ekonomické analýzy. Pokud existuje zbožní ekonomika, její zkoumání není totožné s nevědeckostí.

Další kolo diskuse otevřel Roubal, podle něhož „pokud bude existovat kapitalismus, bude podstatným problémem nadhodnota a problém monopolu, z nichž plynou ostatní ekonomické jevy. Marxistická ekonomie je rozpracována v podstatných otázkách, zatímco problematika vnějších forem ekonomiky je propracována málo. Buržoazní ekonomie se programově vyhýbá podstatným jevům, avšak ze svého stanoviska rozpracovává vnější formy vývoje kapitalistické ekonomiky“ (s. 572). „Pokrok ekonomické teorie umožňoval rozvoj analytických metod, jenž má reálný význam pro pokrok ekonomického poznání. A právě tak je to i s ekonometrií“ (s. 569-570). Ironicky poznamenal, že „stává se módou volat po šetrnosti vůči buržoazní literatuře a vůči dogmatismem poznamenané marxistické literatuře uplatňovat až pozoruhodně nešetrné metody“ (s. 562) a rozebral výše uvedené čtyři postuláty Kýna a Müllera.

Podle něj „nelze uznat za marxistický a vědecký názor to, že když se zbavíme ideologických ‚pout‘, klidně se dohodovíme s buržoazními ekonomy a dokonce se u nich něco kloudného můžeme dozvědět o národním duchodu Československa“ (Müller, s. 562). „Tito autoři se pokoušejí rehabilitovat buržoazní teorii a pak z ní tuto skutečnost vykládat. Ať se totiž soudruzi Kýn a Müller dotknou kterékoliv buržoazní teorie, uvážnou v jejích osidlech. Jak se Kýn a Müller stávají obhájci apologetické buržoazní literatury? Tím, že mají za to, že není hlavním úkolem marxistů ideologický boj s touto literaturou, ale to, že se marxismus může obohatit z poznatků nemarxistické ekonomické literatury“. Rozhodující pro ně není falešné základní metodologické východisko, ale dílčí úspěchy, jichž tato literatura tu a tam opravdu dosahuje“ (s. 569).

Roubal polemiku vyhrotil: „Nechápete věci – říkají autoři – když zkoumáte, z jaké teorie hodnoty a ceny vychází Keynes a uzavíráte, že nevnesl do ekonomické teorie nic nového, neboť jeho přínos je v oblasti makroekonomických souvislostí. Ale chápeme, soudruzi autoři. Marshall byl první, kdo dovršil přechod od posledních zbytků vědecké teorie klasiků k vulgární teorii tím, že skloubil vulgární ekonomické teorie v ucelený důsledně buržoazně ideologický systém, že důsledně ‚vypustil‘ z tohoto systému odraz reálných rozporů kapitalistické ekonomiky. Keynes je originálním vulgárním myslitelem, který v makroekonomických souvislostech, jež se v období otřesů kapitalistické ekonomiky staly rozhodujícími pro chod ekonomiky, přinesl mnoho nového“ (s. 570). „Ovšem proti tvrzení autorů dosud není jasné, nakolik ovlivňují charakter cyklu keynesinská opatření a nakolik historicko-ekonomické podmínky současného vývoje“ (s. 568).

Po této studené sprše se Urbanova kuřátka uchýlila pod ochranná křídla profesora Altěra, zástupce ředitele Výzkumného ústavu při Gosplanu SSSR, který 16. 4. 1965 proslovil přednášku o přístupu marxistických ekonomů k soudobé nemarxistické ekonomii. „Urban při zahájení besedy zdůraznil význam setkání a naději, že povede k výměně názorů a k rozvoji marxistického ekonomického myšlení“ (Budínová, s. 598). Podle Altěra „rozlišení dvou funkcí buržoazní ekonomie, poznávací a apologetické, umožňuje zcela nový, správnější přístup k nemarxistickým ekonomům. Jako příklad může sloužit teorie mezního užítku, neboť vznikla jako zbraň namířená proti pracovní teorii hodnoty, nicméně obsahuje řadu poznatků (uplatnitelných v socialistickém plánování, např. rozbor pružnosti nabídky a poptávky). Obdobná situace je u multiplikátoru a akceleratoru, které vznikly pro potřebu státního řízení ekonomiky a mají důležitý poznávací obsah. Hicksův model cyklu, který spojuje mechanismus multiplikátoru a akceleratoru, adekvátně odráží skutečnost.“

S pomocí sovětského soudruha v diskusi o nemarxistické ekonomii se mohou prozatím těšit z úspěchu stoupenci L. Urbana, jejichž stanovisko začne být považováno za všeobecně platné (viz Kosta, 1966, s. 76).

Pozornost je dále věnována rozdělování důchodů v JZD (Šilar), československé vesnici (Lamser), strojním investicím do zemědělství (Macháček), proporcím mezi I. a II. skupinou společenské výroby v Československu (Jüngling), regionální ekonomii (Valouch-Hejduk, Stehlík), zaměstnanosti žen (Čáp-Peltramová), normám spotřeby (Sova), chemizaci zemědělství (Hrabě-Dupal, Jeníček), energetice (Klinkovský-Hrabě), živé práci v zemědělství (Bača), ekonomice nevýrobní sféry (Havelka), teorii pružnosti cen podle modelu Ragnara Frische (Bárta-Walter), Švédsku (Kerner), míře zisku (Toms-Hájek), československé bilanci meziodvětvových vztahů (Samek-Spěváček), diskusi o ekonomice na Kubě (Olmová), prognóze životní úrovně (Sova-Teichman), ekonomickým procesům (Tenzer), ceně vody (Zahradníček), teorii cen (Kadlec), informační funkci cen (Rusek), mezinárodní dělbě práce (Kořalka), zbrojní výrobě v USA (John), mezinárodním investičním úvěrům v socialistických zemích (Šrein-Rusmich), vlivu velikosti strojírenského závodu na produktivitu práce (Steinhauser).

Na mezinárodní konferenci (6.-8. 10. 1964) k otázkám tvorby cen zemědělských výrobků „přednesl podnětný příspěvek Jaroslav Mach (VŠZ)“ ke Kočího postulátu, podle něhož „jedním z činitelů, který působí na odchylky [od objektivní úrovně nutného produktu], je vztah nabídky a poptávky pracovních sil. Další jeho složkou je vztah úrovně pracovních podmínek a žádoucí úroveň důchodu, při níž bude průměrný výrobce ochoten dobrovolně trvaleji v daném prostředí pracovat. Onu žádoucí úroveň důchodu, při níž pracovník začíná být ekonomicky podněcován k setrvání či přijetí práce v daném pracovním prostředí, označíme jako mezní úroveň důchodu. Klesne-li důchod výrobce v určitém odvětví pracovní ne zcela výhodně pod tuto úroveň, ochabuje i materiální zájem pracovníka v daném prostředí pracovat a může se vytvořit situace, kdy sama úro-

veň důchodu podmiňuje odliv pracovních sil, či znemožňuje příliv pracovních sil. Kategorie mezní nevýhodnosti práce, vyžadující určitou výši reprodukčního důchodu výrobce, aby byla zabezpečena rovnováha na trhu práce, má své oprávnění i v socialistické ekonomice“ (Stibůrek, s. 154).

Příspěvkem k objasnění odlišných zájmů socialistických států (Kaiglova doktrína) byl článek o vztahu ekonomické úrovně, výrobní struktury a problému surovin v zemích RVHP (Vergner) spolu s doplňující poznámkou Novozámského (1966), podle něhož „nelze předpokládat, že se natolik změní podmínky v rámci zemí RVHP (tzn. odstranění rozdílů v ekonomické úrovni zemí [a tendence k dotváření uzavřených národních komplexů bez ohledu na efektivnost] i ostatních rozdílů s tím souvisejících a podstatné prohloubení uvědomělé hospodářské i politické činnosti), aby se dalo očekávat prohloubení koordinace rozvoje jednotlivých zemí. Není reálné očekávat změny ani po r. 1970. Tím naléhavěji je třeba žádat, aby Československo hospodářskou politikou přizpůsobilo strukturu výroby uváděným tendencím, které budou probíhat v rámci zemí RVHP, a neočekávalo, že z tohoto hlediska nutné strukturální změny budou uplatňovány mezinárodní koordinací prováděnou v rámci RVHP“ (s. 734).

Čtenáři si v tomto ročníku mohli přečíst recenze knih J. Gottliba a S. Ruperta *Metody měření produktivity práce* (Mareš), R. F. Harroda *The British Economy* (Pezlár), H. Burešové *Maloobchodní ceny v národním hospodářství* (Adam), V. Vydry *Úloha výkupu v ekonomickém svazku dělnické třídy s rolnictvem* (Tomčáni), J. Sereghyové *Subjekty kapitalistického mezinárodního obchodu* (Tauchman), sborníku *Mezinárodní socialistická dělba práce* (Kyprová), J. Novozámského *Vyrovňování ekonomické úrovně zemí RVHP* (Lašek), Z. Pavlíka *Nástin populačního vývoje světa* (Frejka), K. Pekníka a kol. *Rozvoj Slovenska v socialistickom Československu* (Marček), M. Rosického *Ekonomické základy organizace výroby* (Mrázek), B. I. Bolgova *Vnerabočeje vremja i uroven' žizni trudjaščichsja* (Stíbalová), P. W. S. Andrewse *On Competition in Economic Theory* (Šestáková), B. Komendy *Ekonomická funkce a působení velkoobchodních cen* (Císař), sborníku *Statistika a demografie IV* (Strnad), L. Urbana *Kapitalismus a odzbrojení* (Vojtíšek), I. Sachse *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economics* (Holub), *Diferenciace v příjmech obyvatelstva* (Pinc), J. Vojtka *Velkoobchodné ceny a ich využívanie pri riadení národného hospodárstva* (Velich), W. Krelleho *Preistheorie* (Zahradníček), A. Ch. Karpentjana *Statističeskije i matematičeskije metody v izučeniji problem narodnogo potreblenija* (Stíbalová), tři sovětských sborníků o tvorbě cen (Císař), R. Kocandy *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil* (Vydra), L. Říhy *Ekonomická efektivnost vědeckotechnického pokroku* (Šrein), *Politické ekonomie socialismu* (Hrubý), Z. Kameckého, J. Soldaczuka, W. Sierpinského *Miedzynarodowe stosunki ekonomiczne. Zarys teorii i polityki* (Bernášek-Neustadt), M. Nieduszynského *Teorie wartosci i ceny* (Řehák), *Statistické ročenky ČSSR 1965* (Nachtigal), A. Lukaszewicze *Przyspieszony wzrost gospodarki socjalistycznej w związku teoria G. Feldmana* (Jüngling) a příspěvek V. Klause: anotaci publikace Jamese S. Duesenberryho: *Money and Credit: Impact and Control* (s. 871). Pozornosti historiků by neměl ujít článek „In memoriam Jiřího Setinského“ (Loula) a informace o konferenci UNESCO o vztazích mezi vzděláváním dospělých a volným časem konané v březnu 1965 v Praze (Frejka).

Rok 1966

4. Kritický výklad socialismu

Kaiglova a Koubova iluze se šíří v podobě teze, že při stanovení cílů růstu a kritérií technického pokroku „podnětná je nejenom Marxova teorie akumulace a reprodukce, ale také Marxova definice socialismu jako společenského řádu, v kterém člověk v souladu se svými skutečnými potřebami a uvědoměle mění podmínky svého života“ (Janiš, s. 230) nebo v podobě teze, že „socialistická společnost se již natolik vymanila z vlivu živelných sil, natolik již přešla z říše nutnosti

do říše svobody, že si může volit systém fungování“ (Rychetník, s. 1061). V tomto ročníku lze nalézt tezi o „procesu strukturálních přeměn vyspělého kapitalismu, které dávají vznikat konturám velmi blízkým ekonomické struktuře budoucí socialistické společnosti“ (Urban, s. 390) a formulaci: „zbožně peněžní podstata socialistické ekonomiky“ (Dvořák, s. 89).

Na semináři Ústavu marxismu-leninismu na vysokých školách k výuce politické ekonomie socialismu (podzim 1965) kritické přehodnocování získá podobu „potřeby nového, kritického výkladu socialismu“, kde Červenková a Chyba, (s. 152-153) v polemice s Kaiglovou-Koubovou iluzi se ve své zprávě pokusili „o celkovou charakteristiku názorových tendencí, projevených v diskusí“.

Tento způsob vidění „opírá se o rozšířenou iluzi, že socialistická skutečnost je záměrným (a pouze záměrným) lidským výtvořem, že ji lze ex ante koncipovat a důsledně dotvořit v souladu s původním záměrem. Toto hledisko zdaleka nemusí být apologetické a může obsahovat dávku zdravé společenské kritiky – ovšem kritiky v oblasti idejí. Antidogmatismus se v této koncepci omezuje na kritiku východních principů, přičemž nepochybuje, že po nalezení správného teoretického základu by se skutečnost podařilo vybudovat v souhlasu se záměrem. I zde se lidský výtvoř staví proti člověku samému. Při aplikaci teoreticky bezvadné poučky na národní hospodářství může vzniknout ekonomická realita, jejíž rozpory vytvoří jinou strukturu zájmů a stimulů, než byl původní záměr.“

Obsah 12 čísel XIV. ročníku časopisu PE vydaného EÚ ČSAV v Nakladatelství Československé akademie věd v rozsahu 1100 stran plus 56 stran Statistické přílohy redakce rozčlenila na Stati, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky a informace, Recenze a bibliografie, Anotace, nové knihy, přehled zahraničních časopisů a Statistickou přílohu, kterou vedou pracovníci ÚKLKS S. Dubský a J. Vácha. První číslo šlo do tisku 22. 11. 1965 a vyšlo v lednu 1966, poslední číslo bylo předáno do tisku 27. 10. 1966 a vyšlo v prosinci téhož roku. Roční předplatné podle tiráže časopisu bylo stanoveno na 54 Kč (6 USD, 2,30 GBP). Změna nastává v osobě vedoucího redaktora, kterým se stává Bohumír Komenda, Jiří Karlík doplnil redakční radu. Z redakce v průběhu roku odešel výkonný redaktor Vlastimil Klimpl, kterého nahradil Milan Smutný.

V recenzi knihy O. Kýna a P. Pelikána *Kybernetika v ekonomii* Chlumský aplikací principů Kýnova modelu plánování ukázal na příkladu reprodukce, co znamená zavést na stejný reálný objekt různé systémy. Marxův model zvýrazňuje hledisko realizace společenského produktu a Feldmanův model hledisko růstu, sledující při vyjádření produktu ve stálých cenách dynamiku výroby užitečných hodnot, a rozděluje je na dvě skupiny: část sloužící k rozšíření výroby a část sloužící k udržení existujících rozměrů výroby, přičemž její růst je limitován nedostatkem nových pracovních sil nebo nedostatkem výrobních prostředků. Model Schumpetera je budován z hlediska inovací a jejich vlivu na chod společenské reprodukce. V Keynesových modelech jsou sledovány podněty ovlivňující velikost koupěschopné (efektivní) poptávky na rozdíl od Marxova předpokladu, že pro realizaci produktu jsou zapotřebí investice (akumulace) přesně určených rozměrů, což neumožňuje blíže osvětlit poptávku po investicích. Jiné hledisko preferuje rozbor reprodukce informační struktury společnosti, spojené s tvorbou a změnami pyramidy řízení, rozhodovacích algoritmů apod.

V listopadu 1965 zasedal ve Varšavě přípravný výbor konference o nemarxistických ekonomických teoriích (Urban, s. 242) za účasti zástupců Bulharska, Maďarska, NDR, Polska, Sovětského svazu, Jugoslávie, Československa a „pokrokových ekonomů z kapitalistických zemí“, kde byl určen název konference i témata k jednání (strukturální změny, teoretická ekonomie, teorie růstu a cyklů, plánování, buržoazní teorie socialismu). Přípravou byl pověřen EÚ SAV v Bratislavě.

PE přinesla k tomuto tématu příspěvky o činitelích ekonomického růstu USA (Hájek), japonském hospodářském zázraku (Jánossy) [podle něhož trendová linie

hospodářského vývoje a návraty k ní závisející na vývoji pracovních sil, jejich struktuře a kvalifikaci], konferenci o evropském kapitalismu v Římě (Urban), vyspělém kapitalismu (Urban), startu (impulsu) růstu rozvojových zemí (Chyba, Pleskač), podílu státu na investicích (Ondráček), vývoji mezd v západní Evropě (Ježek), zemědělství v kapitalistické ekonomice (Zátopek), zemědělské politice EHS (Goulli), definování ekonomické dynamiky (Horvat), vnější rovnováže kapitalistické ekonomiky a roli mezinárodní měnové sféry při jejím dosahování (Hrnčář), sociálních výdajích kapitalistických států (Hiršl), zdrojích poválečného růstu kapitalistických zemí (Hájek-Toms), vymezení temp ekonomického růstu v teorii F. Jánossyho (Štraub) a strukturálním vývoji průmyslové produkce ve vyspělých kapitalistických zemích (Zeman).

Ve sledovaném roce pokračovaly konzultace k teoriím růstu J. Robinsonové (Tlustý), P. Sylos-Labiniho (Smetana), Rostowa (Urban) a strukturálních modelů růstu (Kýn), v nichž jde „na jedné straně o teorie, které usilují o analýzu dlouhodobých transformací společensko-ekonomické struktury, na druhé straně o teorie, které hledají vztahy mezi základními ekonomickými veličinami v procesu růstu“ (Janiš na závěr cyklu, s. 222). Sem patří i recenze knih J. Horského a O. Taufera *Mezinárodní obchod kapitalistických států* (Zukal), sborníku *Imperialismus heute* (Kosta), M. Nassilovského *Udział plac w dochodzie narodowym w USA i Anglii* (Kociánová), S. Enkeho *Economics for Development* (Pleskač), *Some Factors in Economic Growth in Europe during the 1950's* (Sroslík), W. W. Rostowa aj. *The Economics of Take-off into Sustained Growth* (Toms), C. Napolenih *Il pensiero economico del 900* (Rybářková), L. R. Kleina *Úvod do ekonometrie* (Strnad), R. Harroda *The British Economy* (Tíkal), W. Galensona a G. Pyatta *The Quality of Labour and Economic Development in Certain Countries* (Šrucová), sborníku *Kapitalismus našeho věku* (Svěrák).

V 11. čísle byly opublikovány studie o teorii konvergence systémů (Urban), ekonomických cyklech a výkyvech (Janiš), osobní spotřebě a akumulaci, keynesismu a vědeckotechnické revoluci ve vyspělých kapitalistických zemích (Rumler) a teorii stadií ekonomického růstu (Hájek-Toms) k tématu, jež je „v popředí teoretického zájmu ekonomů v našich i v západních zemích“, tj. „oblast ekonomického růstu, strukturálních přeměn a dalších vývojových perspektiv kapitalismu a socialismu ve světě“, připravené pro mezinárodní konferenci „Strukturální změny a nové směry vývoje politické ekonomie kapitalismu“. K těmto statím jsou připojeny přehledy o sovětských diskusích ve dvacátých letech o dynamice kapitalistického hospodářství (Havelec) a optimální velikosti závodu v buržoazní ekonomické literatuře (Steinhauser) i recenze knih M. S. Massela *Competition and Monopoly. Legal and Economic Issues* (Červenková), L. L. Pasinettiho *A New Theoretical Approach to the Problems of Economic Growth* (Klaus), J. Tinbergena *Central Planning* (Marhoulová) a *Statistické ročenky 1966* (Nachtigal).

Konference „marxistických ekonomů za účasti 55 zahraničních a stejného počtu československých ekonomů, zabývajících se výzkumem soudobého kapitalismu a studiem nemarxistických ekonomů, diskutující k 34 předloženým referátům, se konala v romantickém prostředí Domu vědeckých pracovníků ve Smolenicích ve dnech 10.-14. října 1966. Jednání ukázalo sílu i slabiny naší teorie, jednotu v zásadních otázkách i názorové rozdíly v některých dalších. Ve srovnání s předchozími konferencemi (Berlín, 1961, Sofie, 1964) přibyl rys, který je důležitý pro zdravé vědecké prostředí: diskuse a polemika. A můžeme cítit určité zadostiučinění, že to byla právě československá delegace, která k tomu nejvíce přispěla“ (Klaus, s. 1078).

Jak autor zápisu z tohoto jednání, tak i redakce prokázali publicistickou pohotovost, neboť č. 12 PE šlo do tisku 27. 10. Zpravodaje zaujala polemika Janiše s Altěrem o proměnlivosti vztahu jevu a podstaty v souvislosti se změnou úkolů výzkumu, vystoupení Maximoviče o dvou směrech

ekonomie: o logické teorii volby a o vědě o zákonech společenské činnosti, Heretika a jeho kritiku (vztah mezi předmětem a metodou ekonomie), Müllera o vhodnosti ekonomické analýzy především pro systém volné konkurence, Wyrozemského o strukturálních změnách, Urbana o konvergenci, Altěra o plánování, Janiše o teorii cyklů a Šestákové, podle níž z mikroekonomického přístupu vyplývá teleologické chápání rovnováhy: pouze v systému dokonalé konkurence je cíl soustavy souhrnem cílů jednotlivých subjektů, zatímco v ostatních tržních formách má jeden subjekt možnost ovlivňovat pozici druhých a tak je vychylovat z jejich rovnováhy, potom není celková rovnováha sumou individuálních rovnováh a vzniká nutnost zavést makroekonomický subjekt, který by v zájmu celé společnosti umožňoval celkovou rovnováhu

Celému ročníku vtiskl pečeť úvodník O. Šika (ve spolupráci s V. Nachtigalem) „Příspěvek k analýze našeho hospodářského vývoje“ (č. 1), zabývající se důsledky extenzity či intenzity rozvoje československé ekonomiky: „Nelze porozumět dlouhodobému extenzivnímu vývoji, neuvědomíme-li si jej jako výsledek administrativního systému řízení a potlačování socialistických tržních vztahů“ (s. 23).

Na Šika navázaly stati o reprodukci základních fondů (Pražský), kritériích extenzity, intenzity a efektivnosti ekonomického růstu s aplikací na československé poměry (Nachtigal), použití modifikovaného Kaleckého růstového modelu v aplikaci na vývoj československé ekonomiky (Nachtigal), vývoji odvětvové struktury pracovníků (Frejka), vývoji mezd (Dvořák) a vývoji vztahu vnitřních a zahraničních cen (Kubálek), podle něhož „u nových výrobků je vzestup velkoobchodních cen rychlejší než vzestup dosahované zahraniční ceny“ (s. 1028). Na tyto analýzy reagovaly příspěvky o Kaleckého modelu růstu za socialismu (Jüngling), vymezení extenzivního a intenzivního růstu (Toms-Hájek), měření efektivnosti nových výrobků (Hlinomaz), vztahu růstu národního důchodu a technického rozvoje (Barvík-Chyba), produktivity práce (Toms-Hájek). Tento směr úvah byl uzavřen studií o neoklasické analýze zdrojů ekonomického růstu (Hájek-Toms), protože „keynesiánská teorie poskytuje příliš hrubé nástroje k řešení tohoto ústředního problému“ (s. 873).

V souvislosti s výše uvedeným tématem byla věnována pozornost ceně půdy (Bača), odměňování a zaměstnanosti v nové soustavě řízení (Levčík), názorům ekonomů na socialistické modely řízení ekonomik a podniků (Čípek), změnám v oblasti řízení v Jugoslávii (Dupal) a překladu tezí „Základy soustavy společenského plánování v Jugoslávii“ i diskuse k nim, hospodářské reformě v SSSR (Bálek) ale též otázce, jak objasnit z hlediska pracovní teorie hodnoty „případy, kdy produktivita práce roste a hodnota zboží, a tudíž také jeho cena, roste rovněž“ (Burešová, s. 281). Tyto případy měly být důsledkem změn v hodnotové struktuře společnosti ($c+v+m$) a příspěvek se stal v dalších letech předmětem polemik o pracovní teorii hodnoty (Ernst, Klaus, Toms).

Podle Hronovského G. S. Lisičkin ve studii „Plan i rynek“ zdůraznil, že v sovětském Rusku v 20. letech „přechod k tržnímu hospodářství vyžadoval formulovat vztah plánu a trhu. Plánování mělo vycházet z tržních podmínek. To vedlo k vytváření dvou typů plánu, běžného a perspektivního, nezávislého na tržních podmínkách, zaměřeného na změnu stávajících proporcí. Plánem tohoto typu byl plán Goelro“ (s. 635). Recenzent dodal: „Může nás naplňovat uspokojením, že nová soustava vede naše hospodářství směrem, který ukazovalo plodné ekonomické myšlení a progresivní praxe sovětské ekonomiky dvacátých let. Je to pro nás důkazem, že jsme nastoupili správnou cestu, v které musíme pokračovat. Z hlediska této historické zkušenosti oceňuje Lisičkin také nedávnou hospodářskou reformu v SSSR“ (s. 635). „Nová soustava řízení v SSSR bude vyžadovat principiální změny metodologie plánování, tvorby cen i podstatné upevnění finanční soustavy“ (s. 636).

O. Kraus se v recenzi knihy L. Randoše *Racionalizácia fyzického pohybu tovarov* dotkl faktu, že „autor se staví do pozice příznivce nové soustavy řízení. Při konkrétnějších úvahách doporučuje řešení, která jsou v rozporu s novou soustavou. Myslenice racionizace odbytu z hlediska nejkratších dopravních cest zboží obětuje autor podstatné rysy zbožně peněžních vztahů, jejichž realizaci vyžaduje nová soustava, a které se opírají o svobodný výběr dodavatele a odběratele a o vyvolání hospodářské soutěživosti mezi socialistickými podniky“ (s. 529).

Též Komenda, který svůj programový, teoreticky fundovaný článek „Podstata tržního mechanismu a určení tržních cen“ publikoval ve stejném čísle po již uváděné úvodníkové stati Šimona, varoval, že „principy nové soustavy řízení výslovně žádají obnovení zbožně peněžních vztahů mezi státními podniky, tj. vytvoření trhu a využití jeho mechanismu“ (s. 768). „Na druhé straně se setkáváme i s rozpačitostmi, pochybnostmi a výhradami, jež upozorňují na nebezpečí, které by mohlo socialistické ekonomice vzniknout obnovením jejich funkce“ (s. 769). „Administrativní zásahy do pohybu cen jsou opatřeními, která nejdou na příčiny pohybu cen a nemohou proto být považována za těžiště regulace cen. Čekat od nich záchranu před nežádoucími cenovými změnami je iluze, která svědčí o tom, že nebyl pochopen podstatný rozdíl mezi ekonomickým systémem využívajícím trh a starou administrativní koncepcí plánovitého řízení socialistické ekonomiky“ (s. 777).

V průběhu roku 1966 se PE zabývala západoevropskou integrací (Sládek, Soukupová, Tíkal, Morkovin-Novotný-Pavlát) v souvislosti s květnovou konferencí v Liblicích (Hrnčíř) a připravovanou mezinárodní konferencí na podzim téhož roku. Časopis přinesl články o metodologii mezinárodního srovnávání (Drechsler, Brůžek, Izák), mezinárodní dělbu práce v zemědělství (Lipták), o vývoji zemědělství v kapitalistických státech a ČSSR (Macháček), podílu zemědělství na tvorbě a na prvotním a druhotném rozdělování národního důchodu (Níkl), vlivu hospodaření se zásobami na organizaci obchodního podniku (Homolka), o kritériích rozvoje výzkumné a vývojové činnosti (Levčík-Nekola-Tondl), bydlení (Urbánek), o konferenci o industrializaci rozvojových zemí v Asii (Holub), vývoji pojmu inflace (Klaus) a o zahájení výzkumu marxistických ekonomických teorií socialismu (Urban [Bohumil]). Mysliveček se podíval na družstevní vlastnictví ve světle poznatků „našich předních ekonomů, zejména Čestmíra Kožušníka a Oty Šíka“, tj. „vysvětlení obsahu všech ekonomických procesů probíhajících uvnitř i vně družstva“, tj. „vysvětlení historických podmínek, za nichž ke vzniku družstev dosavadního typu došlo“ (s. 454). Tlustý otevřel otázku společenského rozměru procesů nucené substituce v cestovním ruchu i vliv systému řízení na rozvoj tohoto odvětví a jeho materiální základny. Zjistil, že „Československo nejen udrželo v rozvoji domácího cestovního ruchu svou pozici, ale že i získalo vedoucí postavení ve světě, pokud jde o stupeň pohyblivosti domácího obyvatelstva v oblasti domácího cestovního ruchu“ (s. 186), ale že „Československo zaznamenalo snížení intenzity aktivního cizineckého ruchu ve srovnání s předválečným obdobím, což je úkaz alarmující“ (s. 188).

Recenzenty zaujaly publikace D. Fišera *Teoretické otázky vrcholných plánovacích orgánů* (Truba), *Jugoslávská ekonomie v teorii a praxi* (Kosta), *Ekonomika polnohospárstva a polnohospodárských podnikov* (Pič), J. Auerhana *Technika, kvalifikace, vzdělání* (Rufert), J. Boušky-J. Skolky-Z. Tlustého *Meziodvětvová analýza* (Strnad), Z. Czerwinského *Problematyka planowania cen w ujęciu matematycznym* (Klvač), J. Tauchmana *Světová ekonomická soustava* (Oliva), J. Taubera *Kdo žije na vesnici* (Lamser), I. Staneka *Agrární modely v soudobém světě* (Goulli), J. Tomčániho *Důchodkovost v ekonomice JRD* (Choma), *Promyšlenost v chozjastvennom komplekse ekonomických rajonov SSSR* (Makovec), Z. Tlustého *Principy měření produktivity práce* (Pick), A. Červinky aj. *Práce a volný čas* (Kerner), M. Hronského aj. *Ekonomika a organizácia obchodu* (Kobík), J. Sereghyové *Obchodní metody jako nástroj neokolonialismu* (Holub).

5. Závěr

Za čtyři roky, které uplynuly od zformulování Seluckého zpoštění, lze nalézt na stránkách PE v rubrice „Poznámky a informace“ v petitem tištěném článku „Decentralizovaný model socialistického hospodářství a úloha financí v hospodářství“ zmínku o „otevřené otázce, do jaké míry se dá v socialismu využít sdružování podniků k společné výstavbě, event. systému koupě a prodeje socialistických akcií jako určité formy přelévání prostředků s jiným třídně sociálním obsahem atd.“ (Ptáček, 1966, s. 939). Otázka přeměny úspor v investice v tržním mechanismu je tak položena, alespoň v obecné poloze.

Téměř ze všech statí publikovaných v PE vyplývá všeobecné zpošťování struktury hospodářského a tržního mechanismu. „Předností socialismu je, že může tržního mechanismu (cen, zisku, odvodů apod.) používat při řízení a tím ovlivňovat a někdy přímo vytvářet dynamickou rovnováhu v hospodářství a nečekat, až se rovnováha ustálí – často za velkých ztrát – ex post na základě živelného působení zákona hodnoty“ (Kodet, 1965, s. 1). V tomto smyslu se kombinuje u jednotlivých ekonomů v nejrůznějším stupni tržní a plánovací iluze. Centrální řízení mělo nahrazovat fungování kapitálových trhů v nejširším smyslu, protože podle Kožušníka (1965, s. 348) lze předvídat vývoj spotřebitelské poptávky po větších skupinách spotřebního zboží a v centrálním řízení jde o to s předstihem vytvářet odpovídající předpoklady (zdroje). Komenda (s. 771), nechávající stranou Kýnovy úvahy o plánování, napsal: „Kdyby tento systém měl dokonalý plán, nelíšila by se jeho funkce navenek nijak od fungujícího tržního systému a jeho chod by byl navíc dokonalejší a hospodárnější než funkce dosud známých forem tržního mechanismu.“

Kdyby tak tito ekonomové četli, co už napsali, a samozřejmě nejen oni. Kdyby si tak Šik přečetl, co psal v roce 1953 v polemice s Krausem a jinde, kdyby tak polemizoval s názorem svého učitele Olivy o nemožnosti směny za socialismu, kdyby bral do úvahy Kýnův model plánování, kdyby si tak uměl přečíst Adama Smithe, kdyby tak dokázal přeformulovat teze statí publikované v PE o teorii rezerv do podmínek tržní ekonomiky, kdyby tak... Některé náznaky lze již ovšem nalézt na semináři k lednovému zasedání ÚV KSČ. Tuto stránku fungování tržního mechanismu nevýrazňuje však ani tehdejší standardní ekonomie.

Patřková otázka se rodí při postupné krystalizaci názorů na to, jak dosáhnout v nové soustavě plánování a řízení vyššího stupně „přelévání pracovních, finančních a věcných zdrojů“ a při konfrontaci s těmi teoriemi růstu, které se zabývají přeměnou úspor na investice (Walras, Kaldor, Labini). S určitými náznaky v tomto směru se lze střetnout v sovětských a polských diskusích o řízení v návrzích na dlouhodobé úvěrování investic namísto dosavadního nenávratného financování ze státního rozpočtu (srovnej Čípek), protože socialistická výroba dosáhla takové úrovně vývoje, kdy hospodářské zdroje a rezervy nemohou být v patřičné míře efektivně využity, nepoděpíme-li plán novým, dokonalejším systémem hmotných stimulů (V. S. Němčinov).

Na Ptáčkovu otázku Rychetník v stati „Plán, trh a národohospodářské optimum“, představující první systematické využití metod ekonomie blahobytu ve vztahu k řízení socialistické ekonomiky, sice odpoví, že „za současných podmínek socialistického státu považují však tento přístup za nevhodný“ [tj. rozšíření Paretova optima za podmínek svobodné konkurence na investiční činnost při ztotožnění individuálních úspor s investovaným kapitálem, jak předpokládá E. S. Phelps v knize *Fiscal Neutrality Toward Economic Growth* ve svém návrhu daňové politiky nezkrslující individuální preference pro úspory a investice a vedoucí tak ekonomiku na Paretsky optimální tempo růstu osobní spotřeby]. „Investice totiž jsou do značné míry financovány ze zisků podniků a nezávisí tak na individuálních

preferencích pro spoření. Jejich objem je rozhodující pro národohospodářskou rovnováhu a je tedy především celospolečenskou záležitostí centrálního řízení a nikoli atomizovaných rozhodnutí jednotlivců“ (s. 1064).

Avšak i Rychetník zdůraznil význam vlastnické mobility zdrojů, nicméně v kombinaci s Kaiglovou-Koubovou iluzí napsal: „Výsledky [teorie blahobytu] naznačují, že i monopolistický trh může vést na efektivní rovnovážný stav za podmínky, že je uchována možnost svobodného vstupu dalších výrobců, např. usnadňováním vzniku nových výrobních družstev, nebo drobných soukromých výrobců, a dále podporou organizací jakékoli ekonomicko-politické síly, vyvažující tlak monopolistických výrobců na trhu. Zásahy centra by neměly příliš vzdalovat hospodářství od Paretovského optima. Reálná trajektorie růstu by se měla přimykát k optimální trajektorii. Zaměření hospodářské politiky, projevující se ve výběru trajektorie, by mělo co nejvíce odpovídat celospolečenským preferencím. Je to problém šířky a hloubky demokracie, politické prozíravosti a moudrosti. A je tu problematika adekvátnosti centrálního řízení vůbec, zda zásahy centra vedou ekonomiku tam, kam centrum zamýšlí, zda představa centra o ekonomice a zákonitostech, které ji ovládají, o reakcích na opatření centra, odpovídají realitě. Optimální plánování je vysoce náročné na komplexní znalost chování ekonomiky, její reakci na centrální zásahy a exogenní vlivy vůbec“ (s. 1065).

„Kvalita optimálního plánování a tím národohospodářského řízení je tak přímo závislá na analytické činnosti ekonomické teorie, na neustálé teoretické kvalitativní i kvantitativní analýze faktů hospodářského života. (V pozn.: Je bezesporné, že utajení statistického materiálu paralyzuje tuto přirozenou funkci ekonomické teorie, neboť pouze síly široké ekonomické veřejnosti, za normálních podmínek veřejné diskuse, mohou úspěšně plnit tuto úlohu. Tato nenormální situace statistiky u nás je tak vážnou zábranou kvalitního ekonomického řízení)“ (s. 1065).

Sledování dějů v této části snad alespoň trochu naznačilo, jaké peripetie prodělalo myšlení ekonomů než se dobralo alespoň v náznaku významu kapitálových trhů i soukromého vlastnictví (např. v podobě soukromé práce vynakládané s vyšší efektivitou než práce podnikové, resp. družstevně zespolečenštěné), k celistvějšímu fungování tržního mechanismu. Obrození ekonomie je dovršeno. Ekonomové vstávají z Prokrustova lože jedné ortodoxie a zvědavě se rozhlíží po světě.

Dostane se jim za toto úsilí nejedné oficiální pochvaly: „Principy nové soustavy řízení vznikaly v ozduší nebývalé příznivém pro žebřiny nových, neotřelých myšlenek. Ekonomická fronta se oprostila od pout dogmatického přístupu k problémům, dostala se ze své dřívější akademické samoučelné uzavřenosti k tvůrčí politické angažovanosti. Z protidogmatických pozic marxistické vědy se začíná dařit účinně ovlivňovat společenskou praxi. Máme již právo hovořit o podstatné změně proti stavu, který byl charakteristický pro dřívější léta i o svého druhu příkladu životaschopnosti marxismu v oblasti společenských věd. Výsledky teoretické práce a aktivní přístup orgánů hospodářského řízení umožnily podstatně urychlit postup pro zavádění nové soustavy řízení, takže XIII. sjezd mohl vyslovit souhlas s tím, aby od 1. 1. 1967 byly její principy zavedeny v národním hospodářství v plném rozsahu. To ovšem neznamená, že by měla skončit další teoretická práce nad zdokonalováním přijatého řešení – už také proto, že řada klíčových otázek není zcela teoreticky objasněna (plán a trh, model ceny apod.)“ (Šimon, 1966, s. 762).

Ekonomové se stali společensky uznávanými a angažovanými experty, a to i v mezinárodním měřítku, kterým se daří téměř vše, čeho se dotknou. První roztržka mezi politickou mocí a širokou ekonomickou veřejností z roku 1955 se zdála být zažehnána. Tento obrázek kalilo jen několik málo šmouh, např. vystupování ekonomů v jednotných národních barvách na mezinárodních akcích (viz záznamy o setkávání delegací ekonomů ČSSR a NDR), nálepkování názorových oponentů (dogmatismus), téměř úplné zmizení jednotlivce a jeho rozhodování, Kaiglova-Koubova iluze, přece jenom poněkud zploštělé chápání tržního mechanismu,

nutně podmíněná a dočasná podpora decizní sféry, daná na jedné straně zájmem „společenského centra“ na obnovení své akceschopnosti, na druhé straně zájmem podniků na přestavbě cen, která se však den po jejím provedení bude nutně diferencovat. Z mezinárodního hlediska se v RVHP posilují divergentní tendence (viz poznámka Novozámeckého), tento proces je urychlován nekoordinovanými pokusy jednotlivých socialistických zemí o ekonomickou reformu, neexistuje žádné její mezinárodní vědecké a politické zaštitění (na rozdíl od výzkumu imperialismu), což otevírá četné trhliny ve vnější bezpečnostní zóně Sovětského svazu a jeho vnitřní situace rovněž není nejlepší (Hanzelka-Zigmund, 1990), praktické použití Kaiglovy doktríny jako modelu chování jednotlivých států vůči sobě navzájem se tím dostává na pořad dne, protože se již alespoň zčásti osvědčilo. Ani spokojenost Hronovského, nečtoucího starší ročníky PE a jinou zábavnou literaturu, tomu nemůže zabránit.

Literatura

Politická ekonomie, ročníky 1963, 1964, 1965, 1966 (některé citace jsou z důvodu přehlednosti a stručnosti stylisticky upraveny a kráceny autorem, případné vysvětlivky jsou uvedeny v hranatých závorkách).

Hanzelka, J., Zigmund, M.: *Zvláštní zpráva č. 4*. Praha, Lidové nakladatelství 1990.

Plenární zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 27.-29. ledna 1965. Praha, Ústřední výbor KSČ 1965.

Selucký, R.: *Ekonomika, morálka, život*. Praha, Československý spisovatel 1963.

Šik, O.: *Zákon plánovitého, proporcionálního rozvoje národního hospodářství*. Praha, Rudé Právo 1955.

HISTORY OF THE POLITICKÁ EKONOMIE JOURNAL – PERIOD III: 1963 – 1966

Abstract:

Executive Board intends to commemorate the fiftieth anniversary of the foundation of a Czech professional economic journal by publishing in Volume 2003 articles that will deal with the history, development, peripeteias, twists and turns of *Politická ekonomie*. Issue No. 3 is focused on the period 1963–1966.

Keywords: history of journal

JEL Classification: A11